

PRILOG PROUČAVANJU SPECIFIČNOSTI DALMATINSKOG STATUTARNOG PRAVA

Antun Cvitanić

1. U srednjovjekovnoj kontinentalnoj Evropi osobito je bio razvijen pravni partikularizam, tj. u svakoj je državi, pored općeg prava koje je vrijedilo za čitavo njeno područje i sve njene podanike te reguliralo relativno neznatan broj društvenih odnosa, postojalo i partikularno pravo koje je reguliralo većinu društvenih odnosa ali je vrijedilo samo za određene grupe podanika (partikularizam po personalnom načelu) ili pak samo za određena područja (partikularizam po teritorijalnom načelu). Tek u posljednjoj fazi razvitka feudalizma, u doba tzv. apsolutističkih monarhija, može se konstatirati tendencija jačanja općeg prava na račun pravnog partikularizma.

Jednu vrst pravnog partikularizma po teritorijalnom načelu predstavljalo je gradsko pravo. Gradovi su se, naime, u zapadnoj Evropi počeli ekonomski jače razvijati od XI stoljeća. Međutim, oni su se u pravilu nalazili na teritoriju pojedinog feudalca, pa su feudanci raznim nametima usporavali njihov razvitak. Tu se već manifestiraju prve klice kasnijeg sukoba između mlade građanske klase i feudalaca. A osim te društvene suprotnosti antagonističkih klasa, postojala je i suprotnost unutar same vladajuće feudalne klase kao izraz borbe za vlast. To je bila suprotnost između viših i nižih feudalaca, osobito između vladara kao vrhovnog feudalca i ostalih feudalaca. U toj borbi za vlast vladar se povezuje s gradovima od kojih može dobiti novčanu i drugu materijalnu pomoć za suzbijanje moći područnih feudalaca. Da bi ih što više za sebe pridobio, vladar obično dodjeljuje gradovima povelje kojima ih proglašava »kraljevskim slobodnim gradovima« (civitates liberae regiae) i ovlašćuje ih da sami sobom upravljaju.¹ Takvi se gradovi onda izdvajaju iz nadležnosti feudalca i neposredno se podvrgavaju vladaru, pa ovlašćeni vladarevom poveljom izgrađuju svoju autonomiju. Bit te autonomije sastojala se u tome što su gradska vijeća, sastavljena od gradske aristokracije, donosila opće odredbe, a u granicama ovlaštenja dobivenih vladarevom poveljom, kojima su se regulirali društveni odnosi na gradskom području. Svaka odluka gradskog vijeća nazi-

vala se statutom (statutum od statuere — utvrditi, odlučiti; dakle »ono što je odlučeno«), ali se istim imenom nazivao i zbornik svih takvih odluka koji je s vremenom postajao sve obimniji. Odatle za gradsko pravo obično i naziv statutarno pravo.²

2. Sasvim je drukčija geneza statuta i statutarne prava u Dalmaciji. Dalmatinski romanski gradovi, koji su se već od propasti Zapadnoga Rimskog Carstva nalazili u nezavidnom položaju, provalom Slavena u VII stoljeću postaju zbog objektivnih specifičnih prilika stvarno gotovo potpuno nezavisni, iako su formalnopravno pripadali Bizantu.³ Premda su, naime, prema novijim mišljenjima, njihovi stanovnici i nadalje zadržali prigradsko zemljište i nastavili ga obrađivati,⁴ bili su posvuda osim s morske strane opkoljeni Slavenima. Svaki se grad sam za sebe morao pobrinuti na koji će se način ekonomski održati i kako će se braniti od Slavena. Potreba ekonomske i obrambene organizacije, potreba uzajamnog potpomaganja gradskih stanovnika, bila je otupila, bar za neko vrijeme, negdašnje izrazite klasne razlike.⁵ Međutim, početno neprijateljstvo i nepovjerenje pretvorilo se postepeno u kakvu-takvu ekonomsku suradnju, a zatim je sve više i više iščezavalo infiltracijom slavenskog življa među starosjediocima. Ta simbioza Romana i Slavena završila je prevagom slavenskog elementa, pa su nekad romanski gradovi u XIII i XIV stoljeću gotovo već potpuno slavizirani. Poboljšanjem prilika odstupa se od negdašnje veće ili manje ravnopravnosti svih članova gradske zajednice i počinje se jasno nazirati prevlast gradskog patricijata nad pučanima i seljacima (kolonima u tzv. gradskom distriktu).

Gradsko plemstvo, koje tako učvršćuje svoju društvenu moć, želi i određenu samostalnost u odnosu na centralnu državnu vlast. Time počinje borba za autonomiju koju dalmatinski gradovi traže pozivajući se na tradiciju da sami sa sobom upravljaju, iako je to bilo u vrijeme kada — kako smo već vidjeli — zbog njihove izoliranosti nije drukčije ni moglo biti. Sada bi, dakle, ta autonomija bila sve više i više ograničena na plemstvo i tek poneke uglednije pučane.

Centralna državna vlast po pravilu popušta tom njihovom traženju imajući u vidu svoje razloge. Tako, kada su dalmatinski gradovi ušli u sastav stare hrvatske države, hrvatski vladari su imajući u vidu njihovo romansko porijeklo i želeći ih zadržati pod svojom vlašću — izgleda — poštivali tu njihovu autonomiju.

Pitanje autonomije dalmatinskih gradova bilo je aktualno i za ugarsko-hrvatske države. Dapače, tu imamo jedan dokument od prvorazredne vrijednosti: privilegij koji je Koloman 1107. godine izdao gradu Trogiru. Po tom privilegiju, među ostalim, Koloman priznaje Trogiranima pravo da se i nadalje služe svojim starim zakonima (»Et lege antiquitus constituta vos uti permittam«), te da i nadalje sami biraju svoga biskupa i kneza (gradskog načelnika). Kralj Koloman je tražio za sebe samo priznanje svoje vrhovne vlasti i dvije trećine od pristojbi što ih plaćaju strani brodovi u trogirskoj luci.⁶ Privilegij istog sadržaja dao je Koloman i Zadru i Splitu,⁷ a poslije su i ostali dalmatinski gradovi dobili slične privilegije. Povlastice koje su ugarsko-hrvatski kraljevi iz dinastije Arpadovaca dodjeljivali tim gradovima (bez obzira na to što su ti isti vladari katkada i kršili

dane garancije)⁸ bile su mnogo veće od onih koje su dodjeljivali gradovima u samoj Ugarskoj.⁹ Time možemo i protumačiti činjenicu da su i gradovi koji nekada nisu ulazili u tzv. dalmatinsku temu željeli da od ugarsko-hrvatskih kraljeva dobiju povlastice »po tipu trogirskom«. Tako je Šibenik dobio ispravu u tom smislu godine 1167. od kralja Stjepana Gejzinog.¹⁰

Ivan Lučić u svom kapitalnom djelu *De regno Dalmatiae et Croatiae* kaže da su se ti zakoni u početku zvali »capitularia« a kasnije »statuta«.¹¹ U svojoj pak *Povijesti Trogira* Lučić opisuje i način kako su se donosili, te kaže: »Zakoni su se donosili ne samo općom suglasnošću čitavog naroda već i uz sveopću prisegu, ali je to, kao i sve ostalo, kasnije prešlo na Veliko vijeće, pa je samo ono što se u njemu odlučilo imalo zakonsku snagu.«¹² Time nam i Lučić ukazuje na proces sve veće koncentracije vlasti u rukama gradskog plemstva čiji su članovi, uz tek ponekog pučanina, i činili veliko vijeće u svim dalmatinskim gradovima.¹³

Veliko se vijeće, dakle, formiralo kao najviši organ vlasti i nastojalo je u interesu čitava gradskog plemstva fiksirati u jedan kodeks prije svega onakve propise koji će osigurati i ovjekovječiti dominantan društveni položaj tog staleža. Osim toga, takav se kodeks prava mogao lakše prezentirati na potvrdu svakom novom suverenu. Nije, međutim, isključeno da su i sami pučani zahtijevali kodifikaciju prava da bi tako pokušali spriječiti daljnje pogoršavanje vlastitih pozicija, a i stoga što je time njihov položaj mogao biti mnogo preciznije određen nego kod primjene izoliranih, pojedinačnih i nesređenih odredaba ili kod primjene običajnog prava koje je vladajuće plemstvo vrlo često na različite načine interpretiralo. Tome treba dodati da se postepeno u dalmatinskim gradovima počinju javljati ranokapitalističke ekonomske aktivnosti od kojih ni gradski patricijat nije zazirao. One su zahtijevale točno određene pravne regulative, a u tu svrhu koristila se i recepcija rimskoga prava. Tu, dakle, možemo tražiti uzroke pojavi ne više samo pojedinačnih statutarnih odredaba već cjelovitog i relativno sređenog kodeksa njihova — statuta pojedinoga dalmatinskog grada.

3. Svaki je dalmatinski grad s pripadajućim mu okolnim teritorijem, obično nazvanim distriktom, činio područje gradske komune. Naziv komuna vjerojatno vuče svoje porijeklo još iz onih vremena kada se zbog slabosti i izoliranosti dalmatinskih romanskih gradova doista, u svakome od njih, radilo o zajednici više ili manje ravnopravnih članova društva koji su »in commune«, dakle zajednički, odlučivali i uživali određena dobra. Kasnije, kada se zbog povoljnijih prilika društvena struktura tih gradova znatno izmijenila, ostao je isti naziv komuna ali je sada on već dobio klasni prizvuk, jer se njime u prvom redu označuje organizacija političke vlasti pojedinog grada i njemu pripadajućeg teritorija. Tako se odluke gradskog velikog vijeća, dakle organa vladajućeg plemstva, često nazivaju odlukama komune. Tome nasuprot zaključci zbora pučana kojima se pridavala sve manja važnost nazivaju se naprosto odlukama zajednice (universitas). Autonomija dalmatinskih komuna sastojala se dakle u vlasti gradskog plemstva zajamčenoj od centralne državne vlasti koja se zadovoljavala time da to pravo lokalnog plemstva potvrđuje i da ubire od svake komune određene prihode. Pravni izraz te autonomije bili su upravo komunalni statuti.

Općenito se može reći da je doba redakcije komunalnih statuta kojima danas raspolazemo XIV stoljeće. Ipak, poznat nam je tekst Statuta Dubrovnika još iz 1272. godine, a imamo pouzdanih podataka da su i Split i Trogir već u XIII stoljeću imali svoj statut.¹⁴ Čak se može pretpostaviti, i to osnovano, da su prvi statuti i ranijeg datuma.

Statuti dalmatinskih gradova regulirali su gotovo sve tadašnje pravno-relevantne društvene odnose osim onih koji su i nadalje ostali normirani običajnim pravom.¹⁵ Ipak, kako se u njihovim »proemijima« ističe, nije bilo moguće predvidjeti sve slučajeve koje život donosi, pa se moglo u njihovu rješavanju postupati po analogiji s odredbama propisanim za slične slučajeve.¹⁶ Ili pak, ako je to izgledalo pogodno, mogla su se primijeniti neka načela rimskoga prava bez obzira na to što se nisu mogla naći u statutima jer se i u dalmatinskim gradovima, zbog recepcije, rimsko pravo počelo shvaćati kao opće pravo.¹⁷

Statutarno pravo reguliralo je, dakle, ne samo javnopravne odnose, kao što su organizacija vlasti, utvrđivanje krivičnih djela, sudski postupak, nego i privatnopravne: pravo osoba, bračno s obiteljskim pravom, stvarno, obvezno i nasljedno pravo. Problematika koju oni normiraju mnogo je, dakle, šira od one koju, na primjer, danas normiraju statuti pojedinih općina. Ti, naime, uređuju više ili manje samo osnovna pitanja u vezi s vršenjem prava i dužnosti određene društveno-političke zajednice, njenom organizacijom i načinom rada jer ostale odnose u njima reguliraju zakoni koje donosi centralna državna vlast (kod nas savezna i republička).¹⁸

S tim u vezi treba reći da nije moguće uspoređivati današnju komunalnu samoupravu sa srednjovjekovnom autonomijom jer se radi o sasvim drukčijim društveno-ekonomskim uvjetima. Srednjovjekovna autonomija dalmatinskih gradova značila je u stvari — kako smo već istakli — ovlaštenje koje je centralna državna vlast dala gradskom plemstvu da po svome nahodjenju regulira pravni život na teritoriju svoje komune. Komune su bile prilično zatvorene sredine i svaka je komuna za drugu, pa makar i susjednu i u okviru iste države, bila pravo inozemstvo. O tome nam svjedoče i odredbe o represalijama u statutima, kojima se, u interesu razvijanja međusobnog povjerenja i olakšavanja razmjene dobara, prvenstveno pomorskom trgovinom, nastoje ograničiti i nekako pravno regulirati dotadašnje neograničene osvete između jednog i drugog grada.¹⁹ Ponekad su komune toliko tuđe bile jedna drugoj da su čak i međusobne ratove vodile. Sjetimo se samo ratnih sukoba npr. između Splita i Trogira u XIII stoljeću.²⁰ Mogli bismo zato reći da je komunalna autonomija dalmatinskih gradova bila više izraz njihove slabosti i društveno-ekonomske izoliranosti, nego svjesne akcije vladajućeg sloja, a da i ne govorimo o tome kako se njome nisu postavljali nikakvi ciljevi u pravcu demokratizacije društva.

Ipak, ili baš zbog toga jer se statutarnim normama nastojao regulirati gotovo sav društveni život komune, pa makar i ne na demokratski način, za takvu aktivnost u dalmatinskim gradovima bolje odgovara grčka izvedenica *autonomija* (od *autós* — sâm i *ńomos* — zakon) nego složenica naše etimologije »samouprava« koja, barem lingvistički, više ukazuje na funkciju upravljanja nego na funkciju donošenja općih normi. Namjerno kažemo »općih normi« a ne »zakonâ« jer prema usvojenoj terminologiji

zakone donosi samo relativno suverena, tj. najviša državna vlast, a dalmatinski gradovi, osim nešto kasnije Dubrovnika, nisu imali takav položaj. Uostalom, o autonomiji se može i govoriti jedino kad je riječ o oblasti koja u određenoj državi uživa ograničenu samostalnost jer tek državnost predstavlja najviši stupanj društvene moći.

Statutarno pravo, već i po tome što predstavlja plod srednjovjekovnih prilika, prilično je neprecizno i nedosljedno u terminologiji. Zato u proučavanju sadržaja pojedinih pravnih instituta uz osnovnu historijsko-materijalističku metodu treba primjenjivati ne samo dogmatsku već i sociološku, kronološku i osobito komparativnu metodu. K tome, što je od neobične znanstvene važnosti, treba provjeravati na sudskim i ostalim notarskim spisima jesu li se i uolikoj mjeri i na koji način pojedine statutarne odredbe primjenjivale u praksi. Norma, naime, koja se u život ne provodi i nije pravna norma, pa ne može ni poslužiti za proučavanje društvenog odnosa koji bi tek trebala regulirati. Da je pak određenih odstupanja između onoga što su statutarne norme određivale i onoga što se u život provodilo bilo, naslućujemo već po tome što ni same te norme nisu uvijek u skladu s proemijem statuta koji često zajedno s naglašavanjem prave prirode srednjovjekovnog prava ističe i tobožnju pravednost koja se statutom zajamčuje.²¹

4. Izvore statutarnog prava, materijalne i formalne, nije tako lako odrediti. Statutarnim pravom bilo je u prvom redu fiksirano običajno pravo koje je dotad vrijedilo, a koje je predstavljalo konglomerat rimskih pravnih načela, nekih instituta bizantskog prava, crkvenog utjecaja, specifičnih srednjovjekovnih oblika života i nekih slavenskih pravnih shvaćanja. Vladajućim krugovima dalmatinskih komuna trebale su i nadalje te norme ako su odgovarale njihovim interesima, a za druge, koje su morale regulirati nove odnose, pobrinuli su se po uzoru na gradove s Apeninskog poluotoka. Samo ne smijemo to zamišljati tako kao da su jednostavno prepisane odredbe talijanskih statuta. Uzete su samo one odredbe koje su odgovarale prilikama u pojedinoj dalmatinskoj komuni, i to preinačene onako kako bi se mogle u nas primijeniti. Tu se radilo uglavnom o recipiranom rimskom pravu. Pri tome su znatnu ulogu odigrali talijanski pravници školovani na prvim pravnim fakultetima gdje se upravo intenzivno proučavalo rimsko pravo iz *Corpusa iuris civilis* radi njegove primjene na novonastajuće ranokapitalističke ekonomske odnose. To je bio jedan od razloga zbog kojega su nerijetko dalmatinski gradovi uzimali za gradske knezove (načelnike) na određeno vrijeme školovane pravnike s druge strane Jadrana.²² Naravno, bilo je i odredaba koje je svaka komuna *ad hoc* sasvim samostalno stvarala i uvrštavala u svoj statut jer su bile sasvim specifične naravi i samo su njoj odgovarale. Zato dalmatinski statuti, iako su u ponečemu međusobno slični, među ostalim i zato jer su se u ponečemu i ugledali jedan na drugoga, opet se međusobno toliko razlikuju da svaki zahtijeva posebnu obradu.²³ Međutim, treba imati na umu da slično reguliranje određenih društvenih odnosa u različitim pravnim izvorima ne mora nužno značiti plagijat. Može to jednostavno biti posljedica činjenice da ljudi u sličnim društveno-ekonomskim prilikama reaguju na sličan način. Kako inače rastumačiti, na primjer, pojavu da se u starom i srednjem vijeku gotovo

kod svih naroda amputirala desna ruka onome koji je njome počinio zabranjeno djelo. Takvih odredbi ne manjka ni u našim statutima.

Nije teško uočiti da se statuti dalmatinskih gradova u cjelini razlikuju od statuta dalmatinskih otočkih komuna. Dok se kod prvih više ili manje jasno nazire rimskopravni supstrat uz poneke slavenske pravne elemente,²⁴ kod ovih drugih elemente slavenskog prava je mnogo lakše prepoznati.²⁵ To je bilo uvjetovano ne samo načinom privređivanja u tim dvjema sredinama već i ranijom prevagom slavenskog živilja na otocima. Posebno pak mjesto zauzima poljički Statut koji ne samo što je, za razliku od ostalih latinski pisanih statuta, sastavljen na hrvatskom jeziku i domaćim pismom (tzv. bosančicom), nego sadrži i mnoge prežitke starog slavenskog prava i slavenskih društvenih shvaćanja, od kojih neka vuku porijeklo čak iz nekad zajedničke pradomovine Slavena.²⁶

Zajedno uzevši, svi dalmatinski statuti, osim poljičkog, razlikuju se od naših statuta sa sjevernog Jadrana po tome što zbog specifičnog povijesnog razvoja dalmatinskih komuna njihov sadržaj ne odražava uređenje koje bi počivalo na slavenskoj pravnoj osnovi. Poznato je, naime, da je npr. riječkim Statutom iz 1530. godine, premda pisanim na latinskom jeziku, potvrđeno »hrvatsko uređenje grada Rijeke«, tj. da se Rijeka po organizaciji svoje komune ubraja među hrvatske općine vinodolskog tipa, pa da su njeni organi zapravo organi stare hrvatske općine.²⁷

Za pojedine grane dalmatinskog statutarnog prava najopćenitije bi se moglo reći ovo:

Osnovna podjela komunalnog stanovništva u pravu osoba jest podjela na plemiće (nobiles) i pučane (populares), u koje su često uključeni i seljaci, obično kao koloni, (districtuales) sa svim formalnopravnim i stvarnim razlikama s obzirom na položaj tih slojeva u društvu.

Na području bračnog i obiteljskog prava sankcionira se podređen položaj žene, osobito udate. Njezina je poslovna sposobnost bila ograničena, pa je teško mogla doći u obzir kao ugovorna stranka. Njen se preljub vrlo strogo kažnjavao, dok se muž za isto djelo nije uopće pozivao na odgovornost. Brak se zaključivao u crkvi i, prema crkvenom pravu, bračni su sporovi spadali u nadležnost crkvenog suda, pri čemu su određenu ulogu imali i komunalni organi. Razvoda braka, naravno, nije bilo već jedino tzv. rastave od stola i postelje. Očinska vlast bila je relativno naglašena. Gotovo uvijek bio je mjerodavan interes oca obitelji, pa je teško govoriti o posebnoj zaštiti maloljetnika.

U stvarnom pravu načelno se može konstatirati dvojaki karakter instituta vlasništva: specifično feudalno i buržoasko vlasništvo. Prvo kao tzv. podijeljeno vlasništvo (o čemu će još biti riječi) i drugo kao tzv. jedinstveno vlasništvo gdje subjekt tog prava, bez obzira na to ima li kao individualni vlasnik ili suvlasnik sva stvarnopravna vlasnička ovlaštenja. Iznimno su i tu potrebe praktičnog života dovodile do određenih prisilnih ograničenja vlasništva fiksiranih već samim statutarnim odredbama, ponajviše u interesu susjeda ili u javnom interesu. Pažljivom analizom mogu se utvrditi i neki prežici negdašnjeg kolektivnog vlasništva. Prakticirala su se, razumije se, i razna stvarna prava na tuđim stvarima, posebno osobne služnosti.

Brojni instituti obveznog prava, kao što su ugovori o zajmu, o posudbi, o pohrani, o zalogu, o mijeni, o kupoprodaji, o najmu stvari, o zakupu, o radu (ovi tek u začetku), o djelu, o ortaštvu, o punovlasti, o darovanju itd. svjedoče nam o relativno razvijenoj privredi. Jedino je, naime, uznapredovana ranokapitalistička ekonomika mogla biti osnovicom takve pravne nadgradnje na području obveznog prava. Od svih navedenih instituta najviše se primjenjivao ugovor o kupoprodaji koji je uvelike bio istisnuo mijenu, što nam je također dokazom razvijenog prometa dobara i robno-novčanog karaktera komunalne privrede, osobito u gradovima.

I kroz nasljedno pravo, posebno kroz zaštitu slobode oporučivanja, struji duh naprednijeg načina proizvodnje koji se sve više afirmira. Ipak tu ima još dosta feudalnih elemenata, pa i određenih prežitaka negdašnjeg kolektivismu.

Ipak se novi poslovni duh najjasnije očituje u pomorskopravnim odredbama, osobito onima koje određuju solidarnu odgovornost članova udruženih u pomorskoj trgovini na temelju ugovora o ortaštvu. Pomorskopravne odredbe su čak prelazile granice pojedine komune jer je »u našim primorskim gradovima pomorskopravno pravilo jednoga grada vrijedilo za raspravljanje odgovarajućih odnosa i u drugom gradu«. ²⁸

Krivično pravo ne skriva svoj diskriminatorски klasni karakter, pa i ondje gdje formalnopravno ne pravi razliku s obzirom na počinioca krivičnog djela, utvrđuje pravilo »inspecta conditione personae« na osnovi kojega su suci i pravno dobivali ovlaštenje da iste slučajeve različito tretiraju. Svrha kažnjavanja je uglavnom odmazda i zastrašivanje, što se vidi i po teškim tjelesnim kaznama koje je statutarно pravo predviđalo. Načelo kauzalne odgovornosti nije bilo potpuno napušteno jer su se i djeca mogla kažnjavati, iako samo blažim kaznama. Ipak se u statutima jasno razlikuje umišljaj od nehata, pa se po tome, a i po raznim drugim okolnostima o kojima se kod kvalifikacije djela moralo voditi računa, vidi kako je ta grana prava ipak počivala na pojmu krivnje i subjektivnoj odgovornosti.

U procesualnom pravu razlikuje se krivični od građanskog sudskog postupka.

U pravilu se krivični postupak pokretao privatnom tužbom povrijeđene stranke, ali je postojala mogućnost da i sam komunalni knez po službenoj dužnosti podigne optužnicu. To načelo oficioznosti se probija postepeno osobito za one delikte koji predstavljaju znatniju opasnost za održanje plemićke vlasti, odnosno postojećeg društveno-ekonomskog sistema. Statutarne odredbe pozivaju ljude da i sami prijavljuju jedan drugoga i kod toga obično obećavaju prijavitelju polovinu naplaćene globe i da će mu ime ostati u tajnosti, dok drugu polovinu uzima komuna. To su tzv. »popularne tužbe«. ²⁹ Formalizam u postupku i primjena tzv. vezanih dokaza često su onemogućavali realizaciju slobodnog sudskog uvjerenja i utvrđivanje materijalne istine.

U građanskom sudskom postupku vrijedila je slobodna dispozicija stranaka, pa se postupalo po načelu »ne ultra petitum«. U pravilu je postupak bio javan. Kao dokazna sredstva upotrebljavale su se isprave koje su uživale javnu vjeru, tj. notarski instrumenti, zatim iskazi svjedoka, pa priznanje, zakletva i slično.

U pogledu vremenskog trajanja dalmatinskog statutarnog prava, općenito se može reći da se ono primjenjivalo stoljećima, da se nadopunjavalo i mijenjalo novim odredbama, premda ono od 1420, tj. otkako je Mletačka Republika za gotovo četiri stoljeća zavladała Dalmacijom, više nije odražavala negdašnju relativno široku komunalnu autonomiju.

5. Mogućnost zabune kod određivanja klasnog karaktera dalmatinskog statutarnog prava i društvenih odnosa koje je ono reguliralo prilično je velika jer se ne može zanijekati da se u dalmatinskim gradovima rađaju klice nove ekonomike i da neposredne obrađivače zemlje u dalmatinskim komunama ne možemo jednostavno izjednačiti s kmetovima. Naturalna privreda u kojoj se pretežno proizvodi za vlastitu potrošnju sve se više potiskuje robno-novčanom u kojoj trgovina općenito, a pomorska posebno, igra značajnu ulogu. Međutim, kod svega toga ni u Dalmaciji zemlja ne prestaje biti osnovno sredstvo za proizvodnju i u pravilu svaki je plemić posjeduje ne samo kao znak svoje feudalne staleške pripadnosti već i kao rezervu, posljednje uporište, ako bi ranokapitalističke ekonomske aktivnosti, kojima su se i plemići koristili, zbog nepredviđenih okolnosti zatajile.

Za određivanje klasnog karaktera društvenih odnosa bilo gdje, pa tako i u dalmatinskim komunama, presudan je položaj neposrednih proizvođača. Neposrednog proizvođača, obrađivača zemlje u srednjovjekovnim dalmatinskim komunama obično nazivamo kolonom, a agrarnopravni odnos između njega i vlasnika zemlje koju obrađuje kolonomat. Ustanova kolonata je, kako izgleda, već pri kraju postojanja Rimskog Carstva u Dalmaciji istisnula ropstvo u poljoprivrednoj proizvodnji. Tako se u toku dugih stoljeća u Dalmaciji mogao razviti poseban tip tog odnosa koji je, premda nikao na rimskim osnovama, postepeno poprimio svoje specifičnosti.

Kolonatski odnos je doduše u svojoj osnovi obveznopravne prirode jer se zasniva na ugovoru. Ali taj prvobitno lični odnos između vlasnika zemlje i obrađivača dobivao je s vremenom *via facti* i određene stvarnopravne karakteristike: pretvarao se u nasljednozakupni odnos između njihovih potomaka. Vidi se to i po tome što su svi ti ugovori stoljećima nalik jedan drugome i što se događalo da je generacijama jedna obitelj regrutirala vlasnike zemlje, a druga obrađivače koji su vlasnicima davali stalni dio plodova.

Taj ugovor nije nipošto bio potpuno slobodan (naravno i ne uzimajući ovdje u obzir ekonomsku prinudu nad onima koji su morali nečiju zemlju obrađivati budući da svoje nisu imali), jer su gotovo svi uvjeti obrade bili propisani komunalnim statutom. Statutarno pravo obično određuje kada je obrađivač dužan zemlju okopati, do kada je mora kopati i ponovno okopati. Ako obrađivač ne bi tako postupio, vlasnik je mogao tu zemlju ustupiti drugome na obradu, a da dotadašnjem obrađivaču za već uloženi trud ništa nije morao platiti. K tome se takav obrađivač osuđivao i na određenu globu od koje je polovicu dobivao vlasnik zemlje, a drugu polovicu komuna. To što je jedan dio globe za neizvršavanje statutom predviđenih kolonskih dužnosti išao i komuni, ukazuje nam da je i komuna kao organizacija vladajuće plemićke klase bila zainteresirana na održavanju takvih odnosa i još više naglašava javnopravni, dakle feudalni karakter u njima. Slična kazna bila je predviđena i za onog obrađivača koji bi bez

gospodareva dopuštenja započeo berbu grožđa ili žetvu, kao i inače onoga koji bi bez gospodareva znanja ubirao plodove iz vinograda ili vrta. Orađivač i njegovi nasljednici nisu smjeli napustiti obradu određenog vinograda dok god loza traje (a to znači nekoliko decenija) jer bi ih inače stigle kazne statutarnim pravom predviđene. I iz toga se vidi da je kolonatski odnos bio nasljedan, s tim da je orađivač mogao svoje kolonatsko pravo na vinograd ili vrt ostaviti jednome od svojih sinova ili braće ili pak svojoj ženi. Ako tih nasljednika nije bilo, zemlja se u pravilu, sa svim poboljšicama koje je orađivač na njoj izveo, vraćala njezinu vlasniku.

Događalo se ponegdje da je i komuna ustupala općinsku zemlju i za to ubirala posebnu rentu od orađivača seljaka. Međutim, i kod toga su bili pogodovani plemići, pa bi onda oni i tako dobivenu zemlju prepuštali na obradu kolonima. Jasno je da je tada obveza neposrednog orađivača bila teža jer je iz svoga rada morao podmiriti ne samo onoga od koga je zemlju neposredno dobio na obradu već i komunu.

Dakle, iako u Dalmaciji nije bilo kmetova u klasičnom smislu riječi, tj. orađivača vezanih za zemlju, ne može se za većinu dalmatinskih neposrednih orađivača zemlje reći ni da su bili potpuno formalnopravno slobodni, da su isključivo na osnovi ugovora stupali u odgovarajući pravni odnos s vlasnikom zemlje i da taj odnos nije bio u neku ruku determiniran i samim pravnim sistemom, što opet znači određenu izvanekonomsku prisudu. Zato taj odnos i ima pretežno feudalni karakter i zbog svoje specifičnosti zaslužuje i poseban naziv dalmatinskog kolonata. Stvarnopravni elementi koji su se razvijali u tom odnosu očitovali su se i u tome što je orađivač dobivao i neke javno pravne garancije koje su otežavale njegovo uklanjanje sa zemlje. Gospodar, naime, koji je dao zemlju orađivaču na orađivanje u pravilu nije smio tome tu zemlju oduzeti da bi je ustupio drugome na obradu, prije nego je dotadašnji orađivač pobrao sa zemlje plod dviju godina. Jedino ako je gospodar sam htio orađivati svoju zemlju, mogao ju je oduzeti orađivaču pošto je taj pobrao plodove prve godine. Iako u svim dalmatinskim statutima to pitanje nije bilo regulirano na isti način, ipak iz svih njih proizlazi da je vlasništvo nad zemljom koju orađuju koloni imalo karakter ne jedinstvenog nego podijeljenog, dakle feudalnog vlasništva. Zato je i suprotstavljanje termina »vlasnik zemlje« terminu »orađivač« samo uvjetno točno. Uostalom, pojavom zemljišnih knjiga i kolonatska prava su u njih unesena a to je svakako imalo i stvarnopravni učinak jer je djelovalo i prema trećima.

Feudalni klasni karakter dalmatinskoga statutarnog prava vidi se i po tome što je postojao staleški nasljedni monopol vlasti. Veliko vijeće, naime, nije bio nikakav parlament u koji bi se ulazilo na temelju izbora. U nj se ulazilo i ure virili, tj. na osnovi svog osobnog prava, a to pravo imali su u pravilu samo punoljetni plemići. Ako je ponegdje u veliko vijeće i ulazio poneki bogatiji pučanin, s vremenom im je to bilo potpuno onemogućeno. Štoviše, i među samim plemićima vodila se nasmiljena borba za vlast. Rezultat toga bilo je u nekim komunama tzv. zatvaranje velikog vijeća u prvoj polovini XIV stoljeća, tj. odredba da od tada ni svi plemići ne mogu biti članovi velikog vijeća nego samo oni koji pripadaju određenim oligarhijskim plemićkim obiteljima.

Ekskluzivna vlast plemstva očitovala se i u jurisdikciji nad kolonima. Iako ona nije bila izravna, tj. nije pripadala pojedinom plemiću, ostvarivala se neizravno preko sudskog komunalnog organa koji je u ono vrijeme obavljao i upravne funkcije i koji su također činili plemići.

Pa i sama »nejednakost pred zakonom« u dalmatinskom statutarnom pravu očitim je znakom pretežno feudalnog karaktera tog prava. Svugdje se, naime, izričito u komunalnim statutima distingviraju plemići od pučana i to ne samo kada su u pitanju propisi koji određuju tko ima pravo na učešće u organima vlasti, već i u naoko beznačajnim prilikama svakodnevnog života. Tako se ponegdje određuje da pučanin mora stajati na nogama dok razgovara s plemićem. Svakako je »nejednakost pred zakonom« najčešća u krivičnom pravu. To je i shvatljivo kada se zna da se možda nigdje tako jasno kao u krivičnom pravu ne očituje klasni karakter svakog pravnog sistema. Zato se, na primjer, pučanin koji bi uvrijedio ili povrijedio plemića kažnjava težom kaznom od one na koju bi bio osuđen plemić da je prema pučaninu slično postupio. Takva diskriminacija izričitim razlikovanjem plemića od pučanina pokazuje da se radi o pravu formalne i stvarne nejednakosti. Nije, dakle, točna tvrdnja, koju ćemo ponegdje u literaturi naći, da su u srednjovjekovnim dalmatinskim komunama svi bili »jednaki pred zakonom« jer je »jednakost pred zakonom«, tj. barem formalnopravna jednakost, tek plod buržoaskih revolucija. Prema tome, radi se o pretkapitalističkom društvu u cjelini uzevši i o pretkapitalističkom pravu.³⁰ Toj konstataciji ne proturječi činjenica da u dalmatinskom statutarnom pravu imamo i niz glava koje reguliraju ranokapitalističke ekonomske aktivnosti i ranoburžoaske odnose, jer je općepoznato da se već u krilu starog društva rađaju klice novog.

* * *

Apstrahirajući od posebnosti koje se tiču dubrovačkog prava s obzirom na izgradnju dubrovačke državnosti i onih koje se odnose na poljičko pravo s obzirom na njegov gotovo isključivo slavenski karakter, mogli bismo, dakle, predložiti ovu definiciju dalmatinskog statutarnog prava:

Dalmatinsko statutarno pravo skup je normi srednjovjekovnih dalmatinskih autonomnih komuna pretežno sadržanih u komunalnim statutima i sankcioniranih od vladajućega komunalnog plemstva koje, zajedno s odgovarajućim običajnim pravom, reguliraju sve pravnorelevantne društvene odnose u pojedinoj komuni osiguravajući prije svega interese samoga tog plemstva u odnosu na pučane, uključivši i seljake, a izvorno formuliranih na osnovi konkretnih potreba koristeći se i elementima rimskoga, bizantskog, crkvenog prava, prava gradova s Apeninskog poluotoka i nekim slavenskim pravnim elementima da bi izrazile osebujni feudalni karakter društvenih odnosa ali i početke ranokapitalističkog načina privređivanja.

¹ K. Bastaić-B. Krizman, *Opća historija države i prava*, Zagreb 1976, str. 74, 79.

² Statutarno pravo ne smijemo brkati sa statutnim i statusnim pravom. Pod statutnim pravom (Statute Law), naime razumijevamo anglosaksonsko zakonsko pravo za razliku od anglosaksonskog običajnog prava utvrđeno sudskim precedentima (Common Law). Pod statusnim pravom razumijevamo pak pravo osoba, fizičkih i jurističkih, tj. ono koje regulira položaj pravnih subjekata u pravnom poretku. (Vidi M. Horvat-K- Bastaić-H. Sirotković, *Rječnik historije države i prava*, Zagreb 1968.)

³ Nominalno su ti gradovi sačinjavali jednu posebnu oblast tzv. dalmatinsku temu, stvarno pak ni međusobno nisu bili povezani. Zato M. Kostrenčić pravilno navodi ocjenu francuskog povjesničara Rambauda da je dalmatinska tema bila zapravo »une thème fantastique« koja je postojala samo u bizantskim arhivima. (M. Kostrenčić, *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, I, Zagreb 1956, str. 110.)

⁴ Vidi npr. M. M. Frejdenberg, *Gorodskaja obščina X—XI v. v Dalmaciji i ee antičnyj analog, Études balcaniques*, br. 2, Sofia 1977, str. 121, koji se poziva na rad M. Suića, *Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku*, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb 1956.

⁵ A. Cvitanić, *Pravno uređenje splitske komune po Statutu iz 1312. godine*, Split 1964, str. 16—17.

⁶ J. Lucii, *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelaedami 1666, str. 272—273; vidi i M. Kostrenčić, *Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom*, RAD JAZU, 239, Zagreb 1930, str. 52—150.

⁷ M. Kostrenčić, *Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom*, str. 59.

⁸ A. Cvitanić, o. c., str. 24—25.

⁹ Prema pismenom referatu (datom u tisak) profesora Pravnog fakulteta u Pečuju Andora Csizmadije održanom u svibnju 1978. na Pravnom fakultetu u Splitu pod naslovom *Primi privilegi dei sovrani ungheresi alle città di Dalmazia e di Ungheria*.

¹⁰ T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus*, II, 115.

¹¹ J. Lucii, o. c., str. 272—273.

¹² *Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù, Venezia 1673*, kojoj su u slijedećem izdanju iz 1674. mletački izdavači izmijenili naslov u *Historia di Dalmatia et in particolare delle città di Traù, Spalatro e Sebenico*, str. 190—196.

¹³ F. Čulinović, *Trogirski statut i rad Ivana Lučića na njemu*, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, vol. 6, Zagreb 1969, str. 15; a za Split npr. vidi A. Cvitanić, o. c., str. 69—73.

¹⁴ Th. Archidiaconus, *Historia Salonitana, Monum. spect. hist. Slav. Merid.*, XXVI, Zagreb 1894, str. 123—124; M. Barada, *Trogirski spomenici, dio II, zapisci sudbenog dvora općine trogirske, sv. I*, Zagreb 1951, str. 36 i passim.

¹⁵ O problematici običajnog prava u vezi s dubrovačkim Statutom vidi J. Danilović, *Dubrovački statut i »consuetudo«*, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 1—2, Beograd 1975, str. 1—25.

¹⁶ A. Cvitanić, *Proemiji statuta naših primorskih komuna — specifičan koncentriran izraz srednjovjekovnog shvaćanja političke vlasti i prava*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, XVII/1967, br. 3—4, str. 279—283.

¹⁷ A. Romac, *Rječnik rimskog prava*, Zagreb 1975, str. 394.

¹⁸ *Pravni leksikon*, Beograd, 1964, str. 885.

¹⁹ A. Cvitanić, *Represalije u dalmatinskom statutarnom pravu*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Split 1965, str. 3—9.

²⁰ Vidi Th. Archidiaconus, o. c.

²¹ Usporedi npr. proemij dubrovačkog Statuta iz 1272. s lib. I, cap. XIV i XVIII; lib. III, cap. VII; lib. IV, cap. LXXII i LXXIII; lib. VI, cap. II, IV, VII, XIV, XXXIV, XLII, XLIV, XLVII, XLVIII, LII, LIII; lib. VIII, cap. XXX, XXXII i LXXXIV.

²² Vidi npr. A. Cvitanić, Il contributo dei giuristi marchigiani alla formazione delle leggi statutarie di Split, Atti e memorie (Deputazione di storia patria per le Marche), Ancona 1978, str. 11—33.

²³ A. Teja, Statuti di Dalmazia, La rivista dalmatica, IV, Zara 1939, str. 34.

²⁴ Vidi npr. I. Beuc, Statut Zadarske komune iz 1305. godine, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, II, Rijeka 1954; A. Cvitanić, Pravno uređenje splitske komune po Statutu iz 1312. godine; isti, Srednjovjekovno uređenje Trogira, *Pavao Andreis* — Povijest grada Trogira, II, Split 1978.

²⁵ Vidi npr. za Brač a dijelom i za Hvar s Visom A. Cvitanić, Srednjovjekovni statut bračke komune iz godine 1305, Supetar 1968; za Korčulu V. T. Pašuto — I. V. Štalj, Korčula (korčulanski Statut), Moskva 1976.

²⁶ B. D. Grekov, Polica, Moskva 1951; A. Cvitanić, O važnosti proučavanja specifičnosti poljičkog statutarnog uređenja, Poljički zbornik, II, Zagreb 1971, str. 73—92.

²⁷ Z. Herkov, Statut grada Rijeke iz godine 1530, Zagreb 1948, str. 46, 75.

²⁸ V. Brajković, Pomorsko pravo, II, izd., Zagreb 1950, str. 11.

²⁹ O pravnoj prirodi takvih prijava vidi J. Danilović, Observations sur les »actions populares«, Studi in onore di Giuseppe Grosso, VI, Torino 1972, str. 15—43.

³⁰ A. Cvitanić, Prilog pitanju o klasnom karakteru srednjovjekovnog društva dalmatinskih komuna, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, Split 1976, str. 11—19.

SUPPLEMENTARY INFORMATION WITH REGARD TO SPECIFICS OF THE STATUTE LAW IN DALMATIA

by Antun Cvitanić

Trying to establish the specifics of the mediaeval statute law in Dalmatia, the author states that — compared with the statutes of the so called »Royal Free Cities« in the hinterland — the genesis of the Dalmatian statutes was different. The right to autonomy, i. e. the right of laying down statutory norms of their own the Dalmatian cities have not obtained for being more closely tied to the ruler in his struggle with the feudal lords in his realm, but owing to the cities' particular position with regard to their Roman tradition and the sovereign's intention to discourage the cities from asking »protection« from another sovereign. The autonomy of the Dalmatian cities basing upon the statute law was wider than that granted by the sovereigns to the so called »Royal Free Cities«. Such a freedom, however, did not imply democracy, since only the nobility of the commune, and neither citizens at large nor the peasants were entitled to regulate, through the highest organ, the grand council, and by means of statutory resolutions, legal matters concerning social relations.

The author then concludes:

The Dalmatian Statute Law consists of a series of norms of mediaeval autonomous communes in Dalmatia, mostly contained in the communal statutes and sanctioned by the ruling nobility of the commune. Those norms, together with the respective common law, regulate all legal matters concerning social relations

in the commune, protecting, first of all, the interests of the nobility versus those of the common people, including the peasantry. The norms were originally formulated on the basis of concrete needs, but have benefited from elements of the Roman, Byzantine, and church laws, as well as from the laws existing in the cities on the Apennine Peninsula, and from Slavic legal elements. The particular feudal character of social relations is reflected in those laws, while at the same time the beginnings of the early capitalistic economy come into view in an indistinct form.